

*С. В. Дорда, канд. філол. наук, доц. кафедри іноземних мов
ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”*

ДІАЛОГІЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ПРАВА ТА МОВИ

Стаття присвячена дослідженню структурних аналогій між правом і мовою.

Ключові слова: право, мова, структурна аналогія, нормативність інституційна примусовість, конвенціональність.

Постановка проблеми. Мова права є одним із найбільш своєрідних комунікативних кодів, які традиційно використовуються в інституціональному середовищі. Юридичне функціонування мови – особливе середовище, в якому існують свої внутрішні закономірності, що склалися у правотворчих і правозастосовчих процесах, закріплені у спеціальних законодавчих актах чи прийняті в юридичній практиці. Воно визначається рядом факторів як лінгвістичного (внутрішні тенденції розвитку системи в синхронному і діяхронному плані, економії мовленнєвих засобів), так і екстралінгвістичного порядку (причинами соціального, політичного, ідеологічного характеру тощо).

Метою даної статті є аналіз структурних аналогій між правом та мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до проблем функціонування мови в різних сферах людської діяльності охопив і сферу правової діяльності. Дослідження юридичного дискурсу дозволили описати його жанровий простір (Н. П. Глінська), деякі функціонально-стилістичні особливості (Т. В. Губаєва, В. Б. Ісаков, М. Б. Кострова, Л. В. Правікова), прагматичні (Н. Д. Голєв, Е. І. Галяшина), термінологічні (С. Хижняк, Н. П. Глінська) та семасіологічні особливості (Шевірдяєва). Крім того, досліджується проблема ефективного використання термінології (Т. В. Новікова, Т. В. Риженкова, С. П. Хижняк), з'ясовується структурно-мовна організація текстів (І. А. Горелова, Н. І. Кузнецова). Мова права досліджується як спеціальна мова, тобто як варіант загальної мови для визначення спеціальних предметів, понять, котра діє для комунікації всередині однієї професійної групи (Нойманн, Отто).

Виклад основного матеріалу. Пошук єдиної прийнятної методологічної системи досліджень у сфері соціальних наук, включаючи теорію права, навряд чи може завершитися остаточним, вичерпним результатом. Для вивчення стану справ у соціальному світі, включаючи

“розкодування” правових інститутів, потрібні різні методологічні моделі. До їх числа слід віднести семіотичний підхід, який багато в чому спирається на структуралізм, але не зводиться до цього напрямку гуманітарних досліджень [1, с. 14].

Родоначальником структуралізму як наукової методології прийнято вважати Ф. де Соссюра. Висунувши і обґрунтувавши ідею про те, що в “мові немає нічого, крім відмінностей” [2, с. 119], Ф. де Соссюр започаткував напрямок наукової думки, який, за висловом Дж. Лайонза, “в загальному сенсі надає більше значення відносинам між сутностями, ніж самим сутностям” [3, с. 202]. З методологічної точки зору, ця ідея особливо перспективна для наук про суспільство, включаючи правознавство. Справа в тому, що одні й ті ж властивості інститутів права можуть поставати як такі, що мають як сутнісне значення, так і другорядне. Те, що в одному ракурсі здається сутністю, в іншому може виявитися лише другорядною ознакою [1, с. 14]. Тому репрезентація образу правового інституту нічого не прояснює, якщо не розкритий культурно-історичний контекст, не наведені конкретні ситуації дії інституту та не вказані особливості їх інтерпретації [1, с. 15].

Мабуть, першим, хто вказав на значення природної мови для методології всіх без винятку наук про суспільство, був Сепір: “Якраз тому, що мова є настільки ж соціалізованою частиною культури, як і будь-яка інша її частина, але при цьому вона виявляє в своїх засадах і тенденціях таку регулярність, яку звикли спостерігати і описувати лише представники природничих наук, вона має стратегічне значення для методології суспільних наук” [4, с. 137]. Зробивши застереження про необхідність з великою обережністю ставитися до запозичення природничо-наукової методології, слід визнати, що наявні в кожній мові регулярності (синтактико-семантичні правила) і притаманна кожній природній мові регульованість

(загальнозначимий характер мовних правил) вказують на аналогії з правом [1, с. 15].

Подібні думки висловлював К. Леві-Стросс: “Мову можна розглядати як фундамент, призначений для встановлення на її основі структур, іноді і більш складних, але аналогічного їй типу, відповідних культурі, розглянутої в її різних аспектах” [5, с. 82-83]. На те, що природна мова є свого роду “організуючим стрижнем” і центром семіосфери, без якого неможливо саме її існування, вказує Ю. Лотман [6, с. 254].

На думку вченого, культура як всеосяжна семіотична система для виконання функції “генератора структурності” повинна мати всередині себе якийсь “штампуючий пристрій”. Цю функцію виконує природна мова, формуючи у людей “інтуїтивне відчуття структурності” і змушуючи їх “трактувати як структури явища такого порядку, структурність яких у кращому разі не є очевидною”, тобто багато в чому завдяки мові люди сприймають, конструюють і відтворюють соціальний світ у вигляді впорядкованих структур [7, с. 487].

Завдяки праву (що розуміється як сукупність нормативних текстів, що містяться в ментальних уявленнях людей і реалізуються в їх поведінкових актах і взаємних очікуваннях) інституційну структурованість знаходить соціальний світ. Право являє собою грандіозну семіотичну систему [1, с. 15].

На думку В. С. Степіна, у відтворенні і розвитку соціуму як цілісного організму “особливу роль відіграють семіотичні системи, що виступають у функції зберігача, транслятора та генератора соціально-історичного досвіду. Утворюючи “тіло” культури, ці системи відображають тип соціальної спадковості, а їх розвиток відповідає соціальній мінливості, поза якою не можна зрозуміти, як здійснюється еволюція громадських організмів” [8, с. 139].

Н. В. Андріанов [1, с. 15–23] проводить між правом і мовою шість структурних аналогій.

Перша аналогія – нормативність. Мовні норми роблять можливою як мовну комунікацію, так і розуміння письмових текстів усіма членами того чи іншого мовного колективу і одночасно згуртовують його. Правові норми “впорядковують” соціальне життя, роблять його зрозумілим і придатним як для відносно неproblemатичної повсякденної (рутинної) діяльності, так і для творчих змін. Норми, що володіють якостями загальної визначності і загальнообов’язковості правила, структурують і мовну комунікацію, і

комунікацію правову. Норми мовні та норми правові не тільки задають рамки мовної (та іншої) соціальної діяльності, але і полегшують її відносно неproblemатичне здійснення, дозволяють економити час і енергію для налагодження буденної взаємодії та прийняття рішень. Правила (норми) забезпечують однакове формулювання і розуміння ситуації і підтримують взаємні очікування щодо варіантів поведінки в тому чи іншому контексті. Не буде перебільшенням сказати, що поза нормативності ні мова, ні право не існують.

Друга аналогія – структурний характер відтворення мови і права. Він значною мірою обумовлений нормативністю. Розглядаючи культуру як грандіозну семіотичну систему, Лотман і Успенський визначають її як “неспадкову пам’ять колективу, що виражається в певній системі заборон і приписів”, тобто правил, яких необхідно дотримуватися [7, с. 487]. Але ні мова, ні право ніколи не можуть бути структурно завершеними системами. Андріанов бачить в цьому більше плюсів, ніж мінусів. Незавершеність системи забезпечує її адаптивність до зовнішніх впливів, потенціал саморозвитку, можливість не простого, а розширеного (який весь час ускладнюється) відтворення. Структурна незавершеність також зумовлює (і пояснює) мінливість системи в ході відтворення [1, с. 16].

Третя аналогія – підсвідомий характер відтворення норм мови і норм права. Як зазначає Леві-Стросс, “майже всі акти лінгвістичної поведінки виявляються на рівні несвідомого мислення” [5, с. 68]. При створенні мовленнєвого акту людина не замислюється над правилами складання речень і порядком слів, а також їх вимовлянням. Так само в повсякденному житті реалізація правових норм відбувається головним чином на підсвідомому рівні. Важливо підкреслити, що підсвідомість відтворення юридичних норм характерна для повсякденних повторюваних дій і не поширюється на складні ситуації, які нечасто зустрічаються. У таких випадках звертаються або до тексту закону, або до юриста.

Четверта аналогія – інституційна примусовість мови та права. Ця примусовість обумовлена не стільки санкціями за відмову слідувати правилам мови і, відповідно, юридичним нормам, скільки багаторазовою повторюваністю, типізацією як мовленнєвої діяльності, так і реалізації права в поведінці людей. Важливо підкреслити, що хоча структури (правила) підпорядковують і примушують, вони ж

і сприяють орієнтації та взаємодії в складному соціальному світі.

П'ята аналогія полягає в тому, що і норми мови, і норми права передбачають конвенціональність, тобто історично сформовану з їх приводу згоду між членами соціуму. Насильно нав'язані мовні форми рідко приживаються. Так само якщо в суспільстві той чи інший інститут відторгається правосвідомістю народу (або його більшої частини), не стає загальноновизнаним, то і можливість його використання виявляється проблематичною.

Досліджуючи поняття мови, Гадамер висловлює думку, що “кордон конвенціоналізму полягає в тому, що ми не можемо довільно змінювати значення слів, якщо хочемо, щоб мова залишалася мовою” [9, с. 472]. На думку Андріанова, мова права є рівним чином довільна, що не узгоджується з культурним контекстом. Зміна правових інститутів і юридичних понять зробила б вкрай складною соціальне життя [1, с. 17]. Але в порівнянні з мовою право є більш пластичним і більш схильним до трансформації. Але базові, міцно вкорінені в культурі соціуму правові норми (звичаї) і цінності структурують правосвідомість народу і нерідко зберігають свою дієвість навіть у випадках радикальної зміни правової системи. З часом змінюються і природні мови, і правові системи. За словами К. Ажежа, мови – це “єдині системи знаків, мінливість яких безсумнівна, засвідчена і добре вивчена. Змінюються і звуки, і смисли” [10, с. 262]. Але вчений застерігає, що “ритм мовної еволюції зовсім не збігається з ритмом еволюції менталітету, який сам змінюється навіть повільніше законодавства” [10, с. 256]. Тобто динаміка зміни права набагато сильніша, ніж динаміка зміни мови.

Шоста аналогія вказує на певну схожість і тотожність опозицій “мова-мовлення” та “нормативні тексти – правовідносини”. “Поділяючи мову і мовлення, ми тим самим відділяємо: 1) соціальне від індивідуального; 2) істотне від побічного і більш-менш випадкового” [2, с. 38]. Мова без можливості відхилень від граматичних правил являла би собою застиглу систему. Нові ситуації вимагають нових форм висловлювання і втілення в нових мовних жанрах. Так само нові правові та інші соціальні інститути вимагають фіксації в нових термінах і понятійних моделях.

Можна продовжити ряд структурних аналогій між правом і мовою. І мова і право є засобом соціального контролю. Звідси – прагнення влади

контролювати і мову, і право, і правосвідомість. Як зазначає К. Ажеж, “у мови є чудова особливість – служити таємним джерелом влади”, а “вміння користуватися мовою відкриває доступ до влади” [10, с. 192]. Влада зацікавлена в єдності мови, оскільки її варіативність веде до варіативності способів мислення, до варіативності способів вираження думки, що, у свою чергу, може ускладнити навіть грошовий обіг [10, с. 192]. Аналогічним чином влада прагне до уніфікації законодавства (а наднаціональні центри сили – до уніфікації національних правопорядків і придушення етнічної самобутності) [1, с. 20].

Мова і право не лише структурують соціальне життя і роблять можливим соціальне конструювання реальності, а й взагалі можливі лише за умови діалогічної сполучуваності один з одним.

Висновки. У практичному плані діалогічна сполучуваність мови та права вказує на те, що стиль тієї чи іншої правової системи значною мірою пов'язаний з правилами семантики і прагматики, які кодують правові інститути, пов'язують їх із соціально-культурним контекстом і сприяють (або перешкоджають) їхньому сприйняттю правосвідомості народу. Тому методологія “розкодування” як окремих правових інститутів, так і цілих правових систем передбачає використання семіотичного підходу.

Список літератури

1. Андрианов Н. В. Право и язык: диалогическая сопряженность [Текст] / Н. В. Андрианов // Государство и право, № 11, 2012. – С. 14–23.
1. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики [Текст] / Ф. де Соссюр. – М., 2009. – 694 с.
2. Лайонз Дж. Язык и лингвистика. Вводный курс [Текст] / Дж. Лайонз. – М., 2010. – 320 с.
3. Сепир Э. Статус лингвистики как науки [Текст] / Э. Сепир // Языки как образ мира. – М., СПб., 2003. – С. 120–180.
4. Леви-Стросс К. Структурная антропология [Текст] / К. Леви-Стросс. – М., 2008. – 536 с.
5. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров / Ю. М. Лотман // Семиосфера. – СПб., 2010. – С. 240–280.
6. Лотман Ю. М. О семиотическом механизме культуры / Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский // Семиосфера. – СПб., 2010. – С. 440–500.
7. Степин В. С. Философия как рефлексия над основаниями культуры / В. С. Степин // Субъект, познание, деятельность. – М., 2002. – С. 120–160.
8. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. – М., 1988. – 704 с.
9. Ажеж К. Человек говорящий. Вклад лингвистики в гуманитарные науки / К. Ажеж. – М., 2006. – 304 с.

Отримано 16.10.2013

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению структурных аналогий между правом и языком.

Summary

The article is devoted to the study of the structural analogies between law and language.

Дорда С. В. Діалогічна сполучуваність права та мови / С. В. Дорда // Правовий вісник УАБС. – 2013. – № 2(9). – С. 12-15.